

II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MUNKÁJÁBÓL

Kísérletek a Könyvtár elhelyezésére a XIX. században

BERLÁSZ JENŐ

I. Az elhelyezés problémája a könyvtár különleges jogállása miatt

Művelődéstörténetünkben Széchényi Ferenc könyvtáralapítása két okból is korszakos jelentőségű aktus volt. Egyrészt — köztudomásúan — azért, mert ezáltal jött létre a rendeltetésszerűen magyar tárgyú és magyarországi vonatkozású, hazai és külföldi nyomdatermékeket és kéziratokat gyűjtő *Bibliotheca Hungarica*. De epochális fontosságú volt ez az alapítás azért is — s ez már kevésbé tudott dolog —, mert jogállására nézve, a maga idejében páratlan intézmény volt.

A cikkünk címében megadott téma szükségessé teszi, hogy ezzel a második megállapításunkkal bevezetőben foglalkozunk.

Fel kell vetnünk a kérdést: miben állt a Széchényi Könyvtár különleges jogállása? Miben, mennyiben különbözött a kor többi hazai könyvtárától? Hogy e kérdésre világos választ adhassunk, rövid szemlét kell tartanunk a 18–19. század fordulóján az országban létezett könyvtárak jogi helyzetéről és rendeltetéséről.

E korabeli könyvtári kultúránkról¹ tudnunk kell, hogy az, ha a gyűjtemények számát és gazdagságát nézzük, viszonylag magas színvonalon állt. Hogyha azonban a közhasználatosság szempontjából vizsgáljuk a helyzetet, a kép egyáltalán nem mondható kedvezőnek. Igaz, hogy az országnak nem volt olyan része, amelyben több-kevesebb tudományos jellegű, gazdag téka ne létezett volna, ám ezek úgyszólván kivétel nélkül magánszemélyek, vagy zárt testületek birtokában voltak. Az előbbiek (zömmel főúri kastélykönyvtárak) magától értetődően egyáltalában nem, az utóbbiak (katolikus püspökségi, káptalani és kolostori gyűjtemények, illetve protestáns főiskolai tékák) pedig csak korlátozottan voltak a társadalom művelt rétegei számára hozzáférhetők.²

Ennek a két könyvtártípusnak a 18. század utolsó harmadában mégis kialakult néhány olyan különleges gyűjteménye, amely nem csupán belső családi, illetve korporatív használatra volt szánva, hanem kívülálló érdeklődők, rendszerint tudós literátorok kutatómunkájának támogatására is. Ilyen volt a szűkebb Magyarország területén Klimó György pécsi püspök, valamint Eszterházy Károly egri püspök újonnan létesített nagy könyvtára, Erdélyben pedig Batthyány Ignác gyulafehérvári

bibliofil gyűjteménye, az ún. Batthyaneum, és Teleki Sámuel udvari kancellár marosvásárhelyi híres tékája.³ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a közhasználati rendeltetésű könyvtáralapítványok jogállásukat tekintve nem váltak köztulajdonná, hanem megmaradtak az alapító püskökök egyházmegyéjének, illetve a Teleki-családnak birtokában.

De hát létezett-e egyáltalán a 18. század végén, a 19. század elején kimondottan köztulajdoni jogállású könyvtár a két magyar hazában? Igen, létezett! Mária Terézia korában, pontosan 1777 után a közismert "*Ratio Educationis*" című uralkodói rendelet életre hívta ezt a könyvtártípust: az ún. *királyi tanintézet*i bibliotékákat. Ezeket a feloszlatott jezsuita intézmények gyűjtényeiből szervezték meg, és öt iskolavárosban állították fel: Budán, majd Pesten a *Királyi Egyetem könyvtárát*, az ország négy kerületében, közelebről Nagyszombatban, Győrben, Kassán és Nagyváradon pedig az újonnan létesített *Királyi Akadémiák* (jogtudományi főiskolák) egy-egy könyvtárát. Jutott a *massa Jesuicából* egy királyi téka Erdélynek is, a Kolozsvárt ugyancsak Mária Terézia által alapított *Egyetem, később Liceum* mellett.⁴

Ezek mai értelemben véve tulajdonképpen *állami intézmények* voltak. A "királyi" titulus ui. a feudális politikai-társadalmi rendszerben annyit jelentett, mint később a polgári átalakulás után az "állami" jelző. 1848, illetőleg 1867 előtt ti. az államot meghatározó tényező par excellence, a király volt. *A nemzet nem volt azonos az állammal.* A nemzetnek az államéletben csak egy területen, a törvényhozásban volt szerepe. A végrehajtó hatalom teljes egészében a királyt illette. Más szóval *a feudális állam nem volt nemzetállam, hanem dinasztikus állam.*⁵ A király rendelkezett az állam minden jövedelemforrásával is. A nemzetnek, vagy gyakoribb egykorú kifejezéssel az *országnak* saját vagyona, jövedelme nem volt. Így hát a nemzet — amelyet a feudális közjog értelmében tudvalevőleg csupán a kiváltságos társadalmi rétegek, az ún. rendek alkottak — érthetőleg arra sem volt képes, hogy a királyi jogkörön kívülálló életterületeken, a társadalmi-kulturális szférában saját intézményeket hívjon életre. *Ennélfogva a rendi nemzet* meg sem próbálkozott ilyesmivel. Hiába sürgette pl. a felvilágosodás évtizedeiben fokozatosan kibontakozó világ-polgári értelmiség egy tudós társaság életre hívását, a rendi országgyűlések képtelenek voltak erre.

Úgy vélem, ezeket az információkat szükséges volt előrebocsátani, hogy világosan érthetővé váljanak azok a problémák, nehézségek, amelyekkel Széchényi Ferenc könyvtáralapítása kapcsán a rendi nemzetnek szembe kellett néznie.

*

Amikor Széchényi elhatározta, hogy az általa összegyűjtött, a maga nemében úgyszólván egész Európában páratlanul álló, teljes egészében *hungarológiai*, vagyis "nemzeti" állományú bibliotékáját mint közgyűjteményt, közösségi tulajdonba bocsátja, aligha gondolt arra, hogy az elmúlt századoknak e kincset érő szellemi hagyatékát a *királyi államnak* engedje át, — ellenkezőleg, el volt szánva, hogy ezt

okvetlenül és kizárólag a magyar hazának, azaz nemzetek tulajdonává nyilvánítja. Így is tett. Alapító oklevelének bevezető részében erről a következőképpen nyilatkozott:

...Ezt a könyvtárt és kapcsolt részeit, "melyeket több év során sok fáradsággal, gonddal és jelentős kiadásokba merülve szereztem meg, a drága hazának, amelynek ölében mindezek összeszedésére alkalmat és módot találtam, ...édes hazámnak és a közösségnek hasznára és javára mindörökre és visszavonhatatlanul adományozom, átadom és átruházom..."⁶

S hogy minden esetleges félreértés, vagy félremagyarázás már eleve kizárás-sék, az oklevélben ismételt *Bibliotheca Nationalis* (Nemzeti Könyvtár), más szóval *Bibliotheca Regni* (az Ország Könyvtára) néven nevezte alapítványát, megkülönböztetve azt a *Bibliotheca Regiától* (a Királyi Egyetem Könyvtárától). Sőt, ezt a különbségtételt *expressis verbis* is kifejezésre juttatta, mondván: "Ezek a gyűjtemények (ti. a Nemzeti Könyvtaréi), amelyeket a hazának szentelek, azokkal, amelyek a Királyi Egyetem Könyvtárában ténylegesen léteznek, soha ne kevertessenek össze s ne egyesíttessenek..."⁷

Így határozott Széchényi, annak ellenére, hogy tartania kellett tőle, miszerint a rendi nemzet — amelynek efféle intézmény még sohasem volt gondjaira bízva — zavarba jön a rá háruló megőrzési, fenntartási és fejlesztési kötelezettségei iránt.⁸

II. Az első elhelyezés a pálos kolostóban 1803–1806

Amikor az alapítás híre szárnya kelt, a rendek nyilván zavarba is jöttek: nem tudták, mit fognak kezdeni a váratlanul jött, nagy ajándékkal. Hiszen az "ország-nak" semmi néven nevezendő középülete nem volt; az országgyűléseket is — akár Pozsonyban, akár Pesten — mindig valamely királyi épületben voltak kénytelenek tartani. Hol tudtak volna helyet adni ennek az első "nemzeti" kulturális intézménynek? S mint mondtuk, közjövödelmük sem volt a rendeknek. Jellemző erre, hogy amikor Napóleon francia seregei előzőnléssel fenyegették a hazát, nagy hirtelen, szinte pánikszerűen kellett az inszurrekció felszerelésére szükséges pénzalapot a vármegyei nemességtől összeszedni. Kilatástalannak látszott tehát a Könyvtár személyzetéről való gondoskodás is.

Szerencsére e legsúlyosabb gondokat Széchényi már előre levette a "nemzet" válláról. Hogy miképpen tette ezt? Meglepő ügyességgel és merészséggel! Annak ellenére, hogy bármiféle jogalap lett volna rá, megkísérelte, hogy a királytól kérjen otthont és személyzeti dotációt a Pesten felállítandó bibliotéka számára. Kísérlete sikerrel járt. Az uralkodó, nyilván politikai számításból a rendeket lekötöztetendő, mindkét kérelmet teljesítette. Megengedte, hogy a Nemzeti Könyvtár valamelyik kincstári épületben kapjon helyet, sőt még azt is, hogy az intézet tervbe vett háromfőnyi személyzetének fizetése az Egyetemi alapból folyósíttassék.

Nagyszerű eredmény volt ez. Most már csak azt kellett tisztázni, melyik legyen az a kincstári épület, amelyben a Könyvtár méltóképpen elhelyezhető lesz.

Pest ekkoriban már viszonylag nagyváros volt. Falakkal körülvett, középkori magvát egész sor népes külső kerület (a Teréz-, József-, Lipót- és Ferencváros) gyűrűje vette körül, ám mindezek közül csak a Belváros jöhetett számba, ahol a polgári-nemesi értelmiség lakott, s ahol az Egyetem is állt. Másfelől csakis itt voltak találhatóak olyan kincstári épületek, amelyek közül választani lehetett, nevezetesen a II. József császár által feloszlott szerzetesrendeknek csak részben kihasznált klostromai.

Széchenyi és az épületet kijelölni hivatott királyi hatóság, a Helytartótanács egyaránt a volt pálos rendnek (a mai Eötvös Loránd utcában levő, még napjainkban is fennálló) rendháza mellett foglalt állást. E választás ellen a királynak nem volt észrevétele, tehát jóváhagyta azt. Így sikerült a legalapvetőbb problémát — a rendi nemzet legcsekélyebb részvétele nélkül — magának a donátornak megoldani.⁹

Tudni kell azonban, hogy ez a kiutalás nem az egész klostromra szólt, hanem annak csupán a központjában levő, eredetileg is bibliotékának épült nagytermére. Ám e helyiség nemcsak tágasságánál fogva kínált a Nemzeti Könyvtár állományának jó elhelyezést, kedvező volt azért is, mert teljesen be volt rendezve: a falak mentén nemes fából művészi faragott, egész a mennyezetig érő szekrények álltak.¹⁰

Széchenyi úgyannira meg volt elégedve, hogy 1803 tavaszán, miután átadták neki a termet, annak mennyezetére egy Rivetti nevű, olasz származású festőművésszel pompás freskót készíttetett, centrális helyen az ország címerével, és ezzel a felirattal: *Bibliotheca Hungarica Széchenyiano-Regnicolaris*.¹¹

Egyidejűleg megtörtént a nemzeti gyűjteménynek — amely ekkor mintegy 5000 kötet könyvet, 700 kéziratot, 100 köteg metszetet, 40 mappa térképet és 2000 címerképet ölelt fel, — a kiscenki grófi kastélyból Pestre való felhozatala, majd gondos, szakszerű elrendezése és felállítása.¹²

A munkálatok befejeztével még ugyanezen év, 1803. december 10-én sor került a Nemzeti Könyvtárának ünnepélyes megnyitására is. A szinte felbecsülhetetlen értékű kultúrkinccset a nemzet, az ország nevében József nádor vette át, akit alapító oklevelében Széchenyi a Bibliotéka védnökéül deklarált, s aki mint ilyen, ettől fogva főhatósága lett az intézetnek.¹³

A pest-budai literátor értelmiség — érthető módon — lelkesen üdvözölte és azonnal használatba vette ezt az első, nemzeti tulajdonba került, nemzeti állományú, nagyszerű bibliotékát. Rajta kívül még a fővárosi polgárság is — amely büszke volt erre, a falai között létesült, új kulturális intézményre — buzgón látogatta a számára "múzeumot" jelentő, látványos gyűjteményt.¹⁴

Pedig az intézet elhelyezése még korántsem volt kielégítő. A nagy díszterem kívül ui. sem különálló olvasótermet, sem hivatali szobákat, sem pedig személyzeti lakásokat nem utaltak ki számára. (A szolgálati lakások ebben a korban még Európa-szerte integráns részei voltak a közkönyvtárnak, mert a bentlakó személyzet

volt köteles a gyűjtemények biztonsági őrizetét ellátni.) Széchényi azonban úgy vélte, hogy a pálos kolostorban még bennlévő hivatalok kiköltöztetése után a Könyvtár meg fogja kapni a még hiányzó helyiségeket.¹⁵

E várt elrendeződésre azonban, sajnos, nem került sor. Ellenkezőleg, egy békében eltöltött év múltán, 1805-ben kettős veszéllyel fenyegető, súlyos válsághelyzet állt elő.

Az egyik veszélyt a kiújult francia-osztrák háború jelentette. Ez év őszén ti. a franciák elfoglalták Bécsset, s hazánkba készültek benyomulni. Félő volt, hogy Pest-Buda is hamarosan Bécs sorsára kerül, s ha ez bekövetkezik, sok más értékkel együtt esetleg a Nemzet Könyvtár is elpusztul. József nádor – Széchényivel egyetértve – elrendelte a legértékesebb gyűjteményrészeknek az ország egy távoli vidékére, Temesvárra, az ottani katonai erődítménybe való elszállítását. Ez hamarosan meg is történt.¹⁶

A másik fenyegető veszély az előbbinél nem kisebb riadalmat keltett. Híre járt ui., hogy a Könyvtárt nemrég elnyert otthonából a királyi állam kitelepíttetni készül. Az történt, hogy a katolikus egyházi főhatóság a pálos kolostort a maga egészében kiigényelte a szervezés alatt álló, központi papnevelde számára. Ez ellen az akció ellen József nádor is, Széchényi is teljes erővel felvette a harcot. Mindhiába. A király az egyházi érdeket előbbre valónak tartotta a világinál. Bécsből 1806 nyarán elrendelték a Nemzeti Könyvtár kiköltöztetését.

Az ország bizonyára keserűen vette tudomásul, hogy Könyvtárának az alapító által végbevitt elhelyezése – a néhány év előtt kieszközölt királyi kegy visszavonása miatt – érvénytelenné, semmissé vált. A páratlan értékű nemzeti gyűjtemény (a Temesvárról időközben visszahozott címéliekkel együtt) újra otthon nélkül maradt; nem lehetett tudni, meddig fog ládába csomagolva, használatlanul heverni.¹⁷

A feladat tehát ismét adva volt. De ezt most már nem Széchényinek, hanem a hivatalos védnöknek, a nádornak kellett megoldania.

III. A második elhelyezés az Egyetem épületében 1807-1817

József nádor csakugyan teljesen magára vállalta az ügyet, s nagy kötelességtudattal fogott hozzá a válságos helyzet elrendezéséhez.

Most derült ki, milyen bölcsen járt el az alapító, amikor a nádorra bízta a Nemzeti Könyvtár védnökségét. Bölcs volt ez az intézkedés nemcsak azért, mert a főherceg a királynak testvéröccse és Magyarországon mintegy helytartója volt; nem is csupán azért, mert ugyan ő viselte a feudális ország legmagasabb közjogi méltóságát, legfőbb exponense, előjárója volt a rendeknek, hanem azért is, mivel az ekkoriban még alig harmincéves ifjú ember mint Firenze szülötte, ugyanott magas kultúrkörnyezetben nevelkedett, s lelkes barátja volt minden tudománynak és

művészetnek. Végül elhivatott volt protektori szerepére a nádor azért is, mert megértette, s a maga részéről legmesszebbmenően pártolni kívánta Széchényi szándékát: a magyarság művelődési megújulásának ügyét.¹⁸

Mi több, ez a fejlett kulturális érzékkel rendelkező férfiú a nemzeti intézetnek nem csupán jelentőségét tudta fölmérni, hanem azonnal észrevette alapvető, nagy hiányosságát is. Rájött arra, hogy Széchényi alapítványának legfőbb baja a pénztelenség: hogy az intézet nem rendelkezik semmiféle pénzvagyonnal, pénzforrással. De az is nyilvánvalóvá vált előtte, hogy szükséges anyagi eszközökről nem másnak, mint magának a megajándékozott nemzetnek, az országnak kell gondoskodnia. Ha majd a nemzet — így vélekedett — csakugyan előteremti a szükséges pénzalapot, e jeles közgyűjteménynek nemcsak állományi fejlesztése, kezelési költségsszükséglete lesz biztosítva, hanem egy saját otthon, saját épület emelése is lehetővé válik számára: nem fog többé rászorulni valamely kincstári épületben, bizonytalan ideig tartó elhelyezésre.

S e felismerésnek a nádor kész volt gyakorlati konzekvenciáit is levonni. Elhatározta, hogy a nemzeti kultúrintézet ügyét az országgyűlés elé viszi, s politikai-társadalmi tekintélyével rábírja a rendeket, hogy Széchényi alapítványát formálisan, *de jure* is elfogadják, törvénybe iktassák, sőt ezen túlmenően hozzájáruljanak a Könyvtárnak egy olyan tágabb intézménnyé, *Nemzeti Múzeummá* fejlesztéséhez, amely a magyar múlt szellemi kincsein kívül a nemzeti történet tárgyi emlékeit, sőt természeti kincseinek mintagyűjteményét is fel fogja ölelni, — s végül, hogy e terv megvalósításának pénzügyi alátámasztását is magukra vállalják.

Mielőtt azonban erre az akcióra sor kerülhetett volna, a nádor még 1806/1807 fordulóján megoldotta a legsürgősebb, legalapvetőbb feladatot, a Könyvtár új elhelyezését, mégpedig — más lehetőség híján — egyelőre szintén a királyi kincstárra támaszkodva. Mint a Helytartótanács elnöke, hivatalból folyamodott az uralkodóhoz, hogy átmenetileg — amíg az általa tervbe vett, s Széchényi gyűjteményeit is magába foglaló Nemzeti Múzeumot az országgyűlés életre hívja — engedtessek meg a *Bibliotheca Regnicolaris*nak a pálos kolostor szomszédságban levő Kir. Egyetem háromemeletes, tágas épületébe való beköltöztetése.¹⁹

E nádori kezdeményezés sikerrel járt, s még 1807 elején birtokba lehetett venni a Könyvtár számára kiutalt épületrészt. Igaz, ez az új otthon nem volt olyan reprezentatív előkelő hely, mint a megelőző, nem volt művészien faragott faliszekrényekkel berendezett, freskóval ékesített díszterme, ámde sokkal bővebb tér állt rendelkezésére, mint amott. S ez igen lényeges tény volt. Közelebről nem tudjuk, hogy az egyetemi épületben melyik szinten, összesen hány és mekkora alapterületű helyiség jutott az intézetnek, de bizonyos, hogy az az adott helyzetben minden szükségletet kielégített. Itt nemcsak a gyűjteményeket sikerült kielégítően elhelyezni, hanem volt hely külön olvasóterem, több hivatalszoba és kellő számú szolgálati lakás számára is.²⁰

1807 tavaszán a Könyvtár már ismét nyitva állt az olvasók előtt. Berendezéséről József nádor valószínűleg az Egyetemi Alaptól nyert rendkívüli segélyből gondoskodott. A bútorzat olcsó fenyőfából készült, egyszerű asztalosmunka volt, s

mint ilyen, a szerénység, a szegénység látszatát keltette. Ennél azonban fontosabb volt, hogy a drága gyűjtemények megmenekültek az őket fenyegető romlástól, újra rendezett állapotba kerültek, s megfeleltek rendeltetésüknek.

Az új elhelyezéssel egyidejűleg a nádor elkészíttette az általa elgondolt *Nemzeti Múzeum* szervezeti és gyűjtőköri plánját, egyszersmind a felépítendő múzeum palota tervét is. Majd e két nyelven — magyarul és latinul — kinyomtatott elaborátumot megküldte az ország minden vármegyéjének és szabad kir. városának, felszólítva a rendeket, hogy ennek, a magyar kultúrát ország-világ előtt demonstrálni hivatott intézménynek megvalósítását anyagi áldozatkészségükkel lehetővé tegyék.²¹

Az 1807-ben összeült országgyűlés nemcsak megértette és helyeselte a nádor intencióját, hanem néhány fontos intézkedést is tett ennek érdekében. Először is becikkelyezte a törvénykönyvbe Széchényi könyvtár-ajándékának nemzeti tulajdonbavételét. Másodsor kimondta a nemesség és a szabad városok önkéntes felajánlásaiból egy múzeumi pénzalap létesítését. Végül pedig megbízta a nádort az intézet megszervezésének előkészítésével.²²

E határozatok nyomán alig egy év múlva már jelentős eredmények születtek. Ami a legfontosabb, a rendek magajánlásából és számos magánadományból jelentős pénzösszeg, több mint 200.000 bankóforint gyűlt össze a tervezett nemzeti kultúrintézet céljaira, vagyis adva volt immár az idáig teljesen nélkülözött pénzvagyon, az ún. *Múzeumi Alap*. Erre támaszkodva a rendek most már ünnepélyesen kinyilváníthatták elhatározásukat a *Nemzeti Könyvtárral* egyesítendő *Nemzeti Múzeum* létesítéséről: megalkották a művelődéstörténeti szempontból oly nevezetes 1808.8. törvénycíkket.²³

Ezek után nemcsak a muzeális emléktárgy összegyűjtéséhez és a táruk megszervezéséhez lehetett hozzáfogni, hanem egy nagyszabású múzeum palota megépítésére is gondolni lehetett. Ez annál realisabbnak tűnt, mert egy dúsgazdag mágánás, Grassalkovich Antal herceg Pest belvárosában nagyméretű telket ajándékozott e célra.²⁴

1809 tavaszán azonban váratlanul megismétlődött a négy év előtti háborús veszély: a francia seregek újból Magyarország határán álltak. József nádor megint csak indítatva érezte magát a Széchényi Könyvtár régi és ritka kincseit Pestről vidékre menekíteni. A kitelepítés helye ezúttal Nagyvárad volt.²⁵

A háború elmúltával, egy óvatos várakozásban eltöltött esztendő után sajnálatos módon egy második, talán még súlyosabb országos válság állt elő. A Habsburg-birodalom kormánya — roppant háborús eladósodása miatt — 1811. februárjában a dinasztia valamennyi országában 1/5 részére devalválta a forgalomban volt bankóforint értékét, ami a Múzeumi Alap vagyonát is (amely ekkorig már megháromszorozódott) minimálisra csökkentette. Így a palotaépítés bizonytalan időre elhalasztódott.²⁶

Pedig a társadalom által országszerte nagy lelkesedéssel összegyűjtött muzeális tárgyanyag immár annyira felhalmozódott, hogy a Könyvtár helyiségei — amelyeknek számát nem volt lehetséges növelni — ezt már hovatovább képtelenek vol-

tak befogadni. A zsúfoltság következtében más bajok is jelentkeztek. Félő volt, hogy az emeletek fagerendás szerkezetű termei a túlterhelés következtében összeomlanak. Fokozta a veszélyt az épületnek erősen rondgált tetőszerkezete is, amely egyrészt beázással, másrészt tűzveszéllyel fenyegetett. Ismét foglalkozni kellett tehát egy új, biztonságosabb és tágasabb elhelyezés kérdésével. Erre nézve több elképzelés is felmerült. Szó volt pl. arról, hogy az egész intézetet esetleg a szervita rend belvárosi, nagyrészt kihasználatlan egyemeletes épületében lehetne elhelyezni. Ez azonban jogi akadályok miatt nem volt keresztülvihető. Hasonlóképpen el kellett ejteni a többi elgondolásokat is.²⁷

Mínthogy pedig — mint mondtuk — saját épület emelésére az adott helyzetben gondolni sem lehetett, József nádor egy készen álló magánépület megvásárlására szánta el magát. 1813-ban adódott erre alkalom: a Batthyány-család egyik tagja eladásra kínálta az akkori ún. Országúton, a Kecskeméti kapuval átellenben állt, nagy kerttel körülvett, tágas egyemeletes villáját. A vételár nem volt magas, s így — a pár éve ajándékba kapott Grassalkovich-telek eladásából nyert összeg segítségével — az adásvételt le lehetett bonyolítani.²⁸

Megtörtént tehát a nagy esemény: *a Nemzeti Múzeum, s vele együtt a Nemzeti Könyvtár saját épület birtokába jutott.* Ezzel merőben új helyzet állt elő a ketős kultúrintézet számára: olyan elhelyezést nyert, amelyben a kir. kincstár többé nem háborgathatta, s amelyben az eddigieknél sokkal bővebb otthon adódott számára.

Mínthogy azonban a régi építésű villa nagyarányú, s — pénzsűke miatt — hosszasan elhúzódó renoválásra szorult, a múzeumi tárakat csak fokozatosan, több év során lehetett az újonnan szerzett épületbe átszállítani. A Nemzeti Könyvtár átköltöztetésére 1817 nyarán kerülhetett sor.²⁹

IV. A harmadik elhelyezés a Batthyány-villában 1817-1838

A Batthyány-villa — amelyhez még néhány kerti épület is tartozott — elég nagy volt ahhoz, hogy a két újonnan kialakult múzeumi tár (a régészeti és természeti tár) mellett a Széchényi Könyvtárnak is elegendő tért, és viszonylag ismét reprezentatív jellegű termeket biztosítson, — sőt az időközben hét főre szaporodott személyzetet is családostól befogadja.

Méreteire nézve — egy korabeli prospektus ismertetése alapján — a következő adatokkal szolgálhatunk. Az utca felé néző frontja 76 m, a kertre néző két oldalszárnya pedig 47-48 m hosszú volt. A rendelkezésünkre álló két alaprajz — számunkra érthetetlen módon — a földszinti traktusról teljesebb képet nyújt, mint az emeletiről. A Könyvtárt — első elgondolás szerint — úgy látszik, az emeleten akarták elhelyezni; erre vall a szóban forgó rajz. Utóbb azonban másként döntöttek. A bibliotéka a földszintnek azon a szárnyán nyert elhelyezést ahol a "Kunst- und Naturalien-Kabinette" felírás látható, mégpedig nyolc egymásba nyíló bolthaj-

tásos helyiségben. Részeit egy előtér, egy kb. 14 m hosszú díszterem és hat raktárszoba alkotta. Az előtér falain jeles tudósok és államférfiak arcképei függtek. Ugyanitt, a díszterem bejárata fölött foglalt helyet az alapítást hirdető Széchenyi-emléktábla. Magában a díszteremben pedig a király mellszobra és József nádor életnagyságú portréja volt látható. A hat raktárszoba a beköltözéskor még jórészt berendezetlen volt; bebútorozásuk csak fokozatosan ment végbe.³⁰

Húsz évig volt itt és így elhelyezve a Könyvtár, megfelelő lehetőséget nyújtva a pest-budai és a fővárosba időnként felránduló vidéki literátorok búvárkodására.

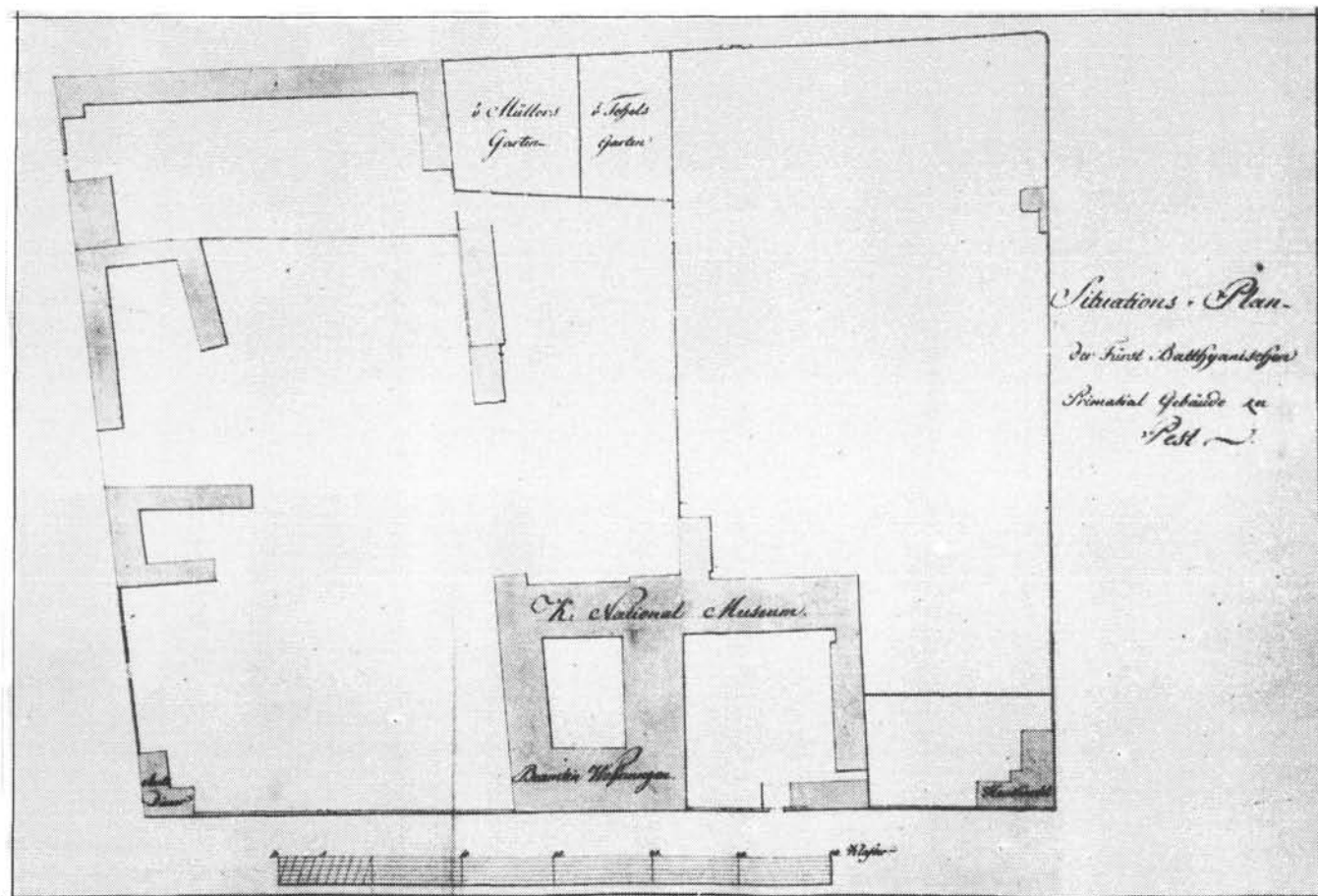
A folyamatos gyarapodás (az 1804 óta gyakorlatilag is fennálló kötelespéldány-szolgáltatás, de még inkább az ajándékozások és vásárlások) következtében azonban a hasznavehető tér idővel itt is egyre szűkebbé vált. *A harmincas években már ismét előállt az elhelyezési válság.* Amikor 1835-ben Illésházy István gróf több mint 6000 kötetre menő, régi családi tékáját ajándékolta az intézetnek, e gyarapodásnak a belső helyiségekben már nem jutott hely; ládába zárva a folyosókon kellett tárolni.³¹ 1836-ban pedig, amikor az országgyűlés által megvásárolt, több mint 20.000 nagyobb egységet (kódexeket, újkori kéziratokat és nyomtatott könyveket) felőlelő, Jankovich-féle, nagyszerű tékát át kellett volna venni, befogadás szempontjából a Könyvtár teljes lehetetlenülés állapotába került.³²

Szerencsére, a francia háborúk veszélyének megszűnése után előállt, hosszú békeidőszakban a Habsburg-birodalom pénzügyi szempontból konszolidálódott, s hazánk is újra kedvező anyagi viszonyok közé került. Nem kevésbé kedvező változás volt az sem, hogy idehaza megindult a feudális társadalmi élet lassú, de folyamatos felszámolása: beköszöntött a reformkorszak. S az életkörülményeknek ez a korszakos jelentőségű átalakulása a kulturális életben is hirtelen fellendülést hozott. A polgárosodó közművelődési viszonyok meggyorsult fejlődése (a színházi élet fölélénkülése, s az időszakai sajtó kiterjedésének), nemkülönben az Akadémia és a Kisfaludy Társaság működése óta széles körben megindult tudományos, irodalmi tevékenység újra felfokozta a nemzeti köteleességtudatot, áldozatkészséget: ismét eleven érdeklődés támadt a Nemzeti Múzeum és Könyvtár intézménye iránt is.

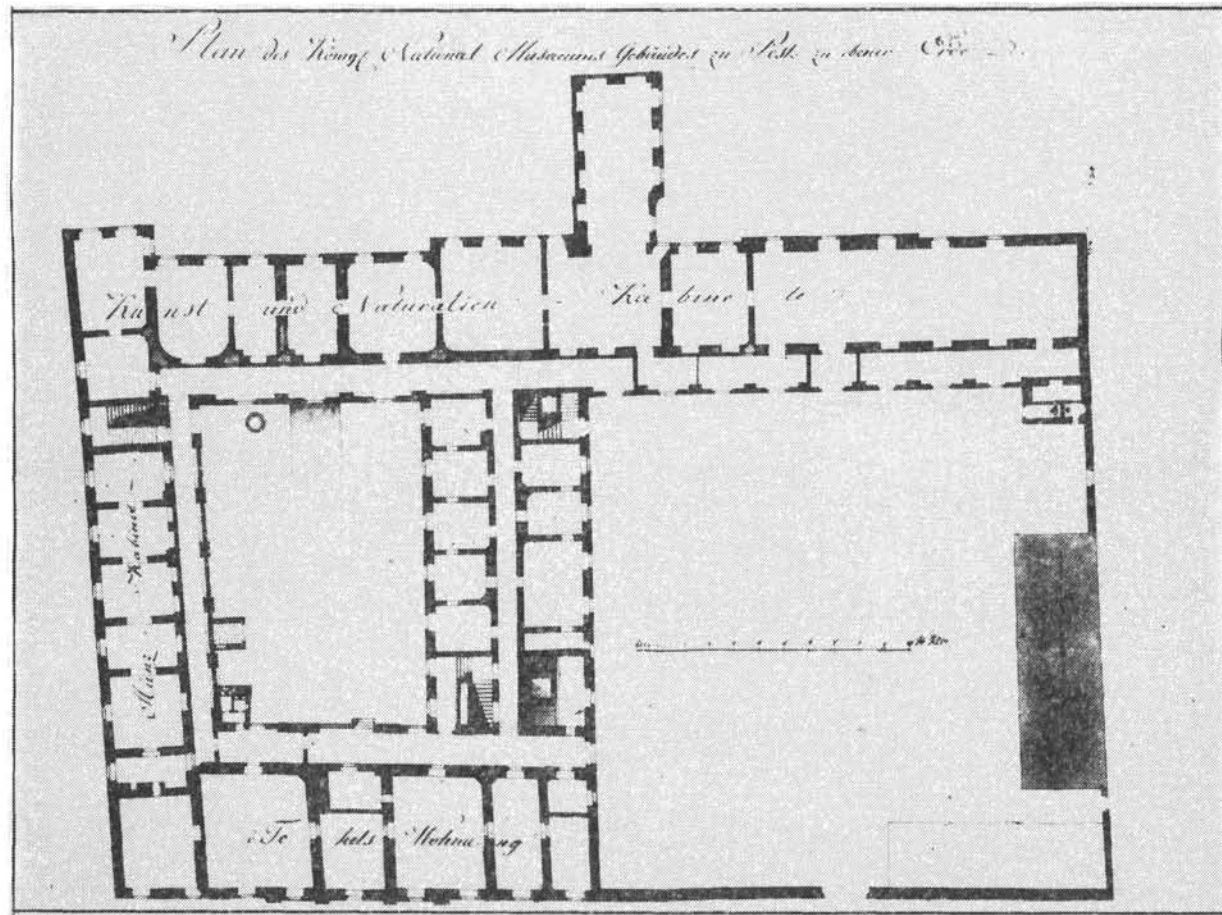
József nádor nem késett a kínálkozó lehetőségeket kihasználni. Úgy vélte, végre elérkezett az ideje egy, a magyar nemzet méltóságát kifejező, európai viszonylatban is kiemelkedő kultúrintézet felépítésére. Nem is csalódott. Az 1835/36. évi országgyűlés elé terjesztett múzeumépítési javaslatát a rendek készséggel elfogadták, s építkezési költségül – saját tárcájuk terhére – 500.000 ezüstforintot szavaztak meg.³³

E megajánlásra támaszkodva a nádor *Pollack Mihály országos hírtí építészettel elkészítette a palota tervét, s már 1836/37 fordulóján elrendelte az építkezés megkezdését is.*³⁴

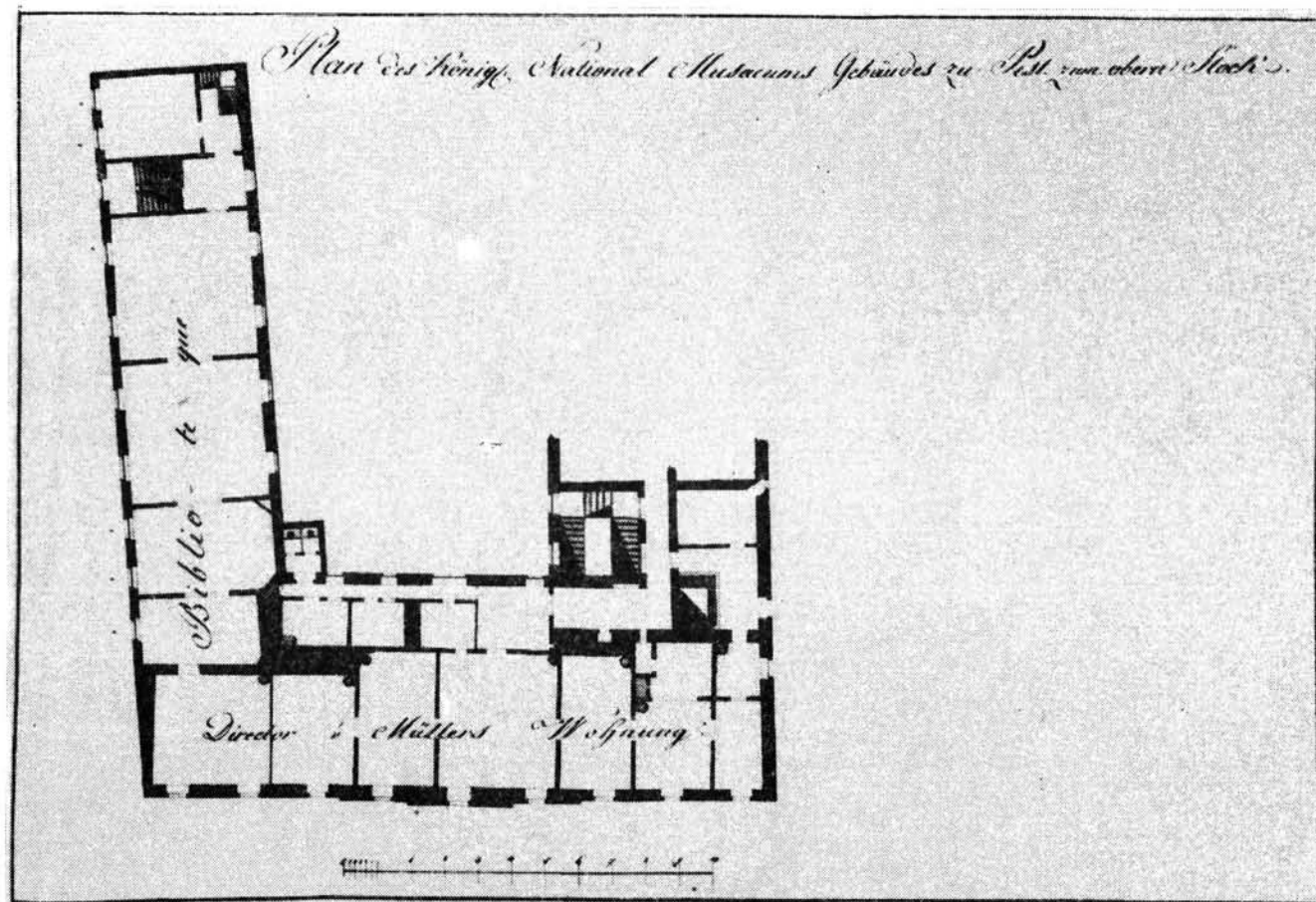
Az oly hosszú időn át kilátástalannak látszó terv ezzel mégis a megvalósulás stádiumába került.

A Batthyány-kert és -villa alaprajza

A Batthyány-villa földszintjének alaprajza

A Batthyány-villa emeletének alaprajza

V. A negyedik elhelyezés a Ludoviceum épületében
1838-1846

Az új palota felépítéséhez a múzeumkertben (a volt Batthyány-kertben) a régi épület további fennmaradása mellett is hozzá lehetett fogni. A régi villa ui. — mint mondtuk — a kertnek az Országút³⁵ felé eső szélén állt, az új épületet viszont a kert közepén kívánták fölemelni. A Könyvtár és a többi tár tehát zavartalanul továbbra is látogatható volt. Így tartott ez 1838. márciusáig. A palota fundamentuma elkészült már, amikor egy váratlan elemi katasztrófa zúdult rá Pest városára: a Dunának eddig még nem tapasztalt magasságú árvize. A parti gátakon áttört víz rohamosan a Széna térig (a mai Kálvin térig) hatolt, majd a térből kiágazó utakra, utcákra is beömlött. Nagy szerencse, hogy a múzeumkert egy-két méterrel magasabban feküdt, mint a környező területek, s így az a vízárból még egy ideig kiemelkedett. A személyzetnek tehát ideje maradt arra, hogy az épület földszintjén elhelyezett Nemzeti Könyvtár állományát hősies erőfeszítéssel az emeletre főlhordja. Az ország nagy kincse immár harmadszor menekült meg az őt fenyegető pusztulástól. Ám a földszintre való visszaköltöztetés többé nem volt lehetséges. Pollack építész megállapította, hogy a kertet is utóbb előntő víz a régi villaépület falait annyira alámosta, hogy számolni kellett annak összeomlásával. Szakértői véleménye parancsolóan szükségessé tette a házban levő valamennyi muzeális gyűjteménynek gyorsan lebonyolítandó kiköltöztetését.³⁶

A nehéz problémát ismét József nádor oldotta meg. Mivel az árvíz a Belváros egész területén megrongálta az épületeket, olyan helyet, középületet kellett a Múzeum és a Könyvtár elhelyezésére keresni, amelyet az ár nem ér el. Ilyenként csak egyetlen épület kínálkozott: a két évvel korábban elkészült, a külső Üllői úton álló katonatisztképző intézet, a Ludoviceum. Ezt az intézményt ekkoriban még nem adták át rendeltetésének, s ennél fogva üresen állt. Azaz, nem egészen üresen, mert a József- és Ferencváros árvízszűlytotta, hajléktalanná vált népe hatósági engedéllyel itt kapott menedékhelyet. Ám az épület oly hatalmas méretű oly tágas volt, hogy a Múzeum és a Könyvtár anyagát is könnyűszerrel befogadhatta. József nádornak csak egy szavába került, hogy a beköltöztetést végre lehessen hajtani. A Ludoviceum gondnoka az I. emeleten hét nagy termet utalt ki a nemzeti gyűjtemények számára; ezeket a nagyobb biztonság kedvéért az épület többi részétől fallal választották el.³⁷

Íme, így került immár negyedik elhelyezéséhez az Országos Széchényi Könyvtár. Ez a hely azonban, magától értetődően kényszerű szükségotthon volt: csupán arra szolgált, hogy a könyveket és tárgyi műemlékeket száraz, tiszta térben, zárt ajtók mögött lehessen az új palota fölépüléséig elhelyezni. Minthogy az intézet ekkori tisztviselői a Batthyány-villából már előbb kiszorultak, s magánlakásokban voltak kénytelenek lakni, a Ludoviceumba csak a segédszemélyzet költözött be. Így a gyűjteményekre való állandó felügyelet is rájuk hárult; de rájuk kívül a nádor még külön katonai őrség kirendeléséről is gondoskodott.

Az olvasó- és kutatóközönség ettől fogva nem férhetett hozzá a Könyvtárhoz. Az állomány csaknem teljes egészében ládákban, elcsomagolt állapotban maradt. Itt és így tárolták egyébként az árvíz által szintén megrongált és kiürített családi házból a Jankovich-gyűjtemények zömét is. A könyvszekrényekben, amelyeket a régi épületből szintén átszállítottak ide, csupán a belső és külső hivatalos használatához nélkülözhetetlen segéd- és kézikönyvek kerültek fölállításra. Tudományos kutatókat csak egészen kivételes esetben lehetett kiszolgálni, olyankor ti., ha ezt valamiféle különös érdek megkívánta, avagy ha valamely külföldi tudós engedélyt nyert a nádortól búvárkodásra.

Ebben a kényszerhelyzetben természetesen megszűnt a szabályszerű hivatalos könyvtári munka is: a tételenkénti leltározás éppúgy, mint a katalogizálás. Az őr csupán a szerzeményezési feladatokkal tudott törődni: a kötelezpéldányok és ajándékok átvételével, valamint a kínálkozó fontos vásárlások lebonyolításával.³⁸

S így tartott ez a helyzet egészen 1846 nyaráig, amikor a *Nemzeti Könyvtárnak az új múzeum palotába való beköltözése lehetővé vált.*

VI. Az 1846. évi "végső" elhelyezés a Nemzeti Múzeum palotájában

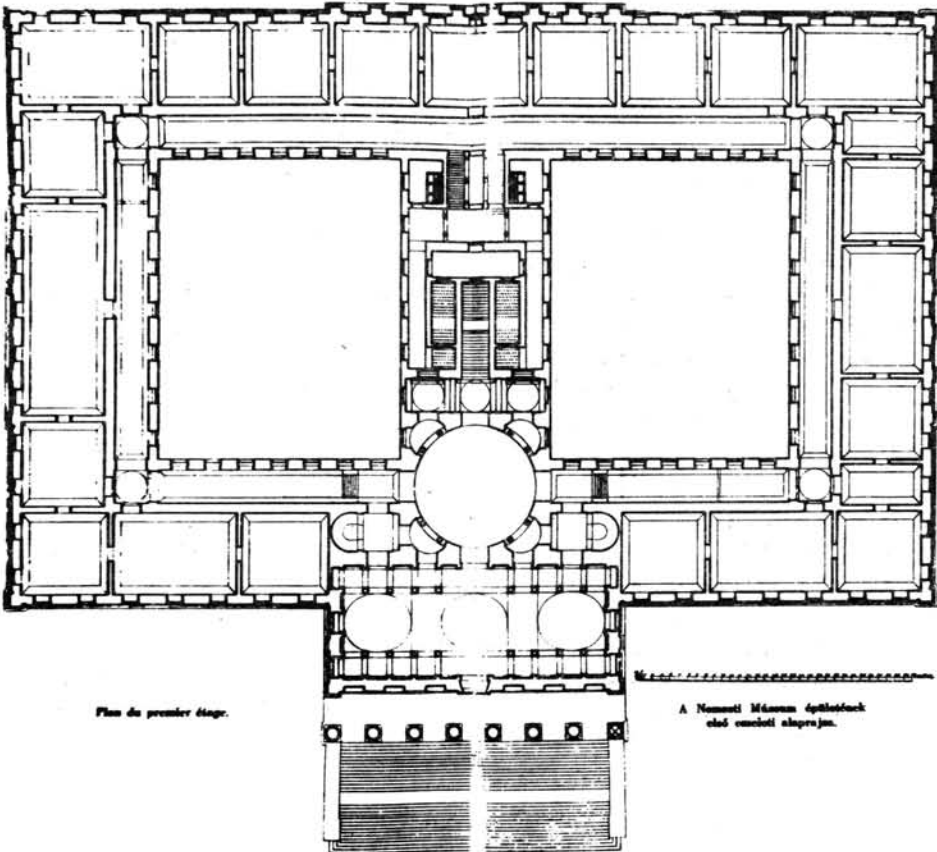
A mai Múzeum körúton felépült palotába a Könyvtár a mondott év június-július havában költözött be. Otthonát nem ötletszerűen, vagy önkényesen jelölték ki. Helyiségeinek elrendezését az építész — a könyvtárőr által előre megadott szempontok és kívánalmak szerint tervezte és építette meg. Így az átköltötést teljes céltudatossággal lehetett lebonyolítani.³⁹

A Könyvtár a palota I. emeletén ugyanazokat a termeket foglalta el, amelyekben 1984-ig volt elhelyezve, szám szerint 14-et. Akkor az épület homlokzati oszlopsorától kiindulva, a nyugati, majd folytatólag az északi és keleti fronton a különböző rendeltetésű termek a következőképpen sorakoztak: I. oklevél- és címertár, II. kézirat-, térkép- és metszettár, III-IV. bizonytalan, V. nagyraktár, VI. könyvtárőri szoba és olvasói ruhatár, VII. olvasóterem, VIII-XIV. könyvraktárak.⁴⁰

Meg kell azonban jegyezni, hogy ez az impozáns méretű könyvtári traktus a beköltözéskor még legnagyobbbrészt berendezetlen volt. Vagyis: csak a szó szűkebb értelmében vett lokális elhelyezés történt meg, az állomány befejezett, teljes elhelyezése, fölállítása csaknem teljesen megoldatlan maradt. Egyelőre több részletben csupán az olvasóterem, a nagyraktár, a könyvtárőri szoba, a kézirtár, valamint az oklevél- és címertár kapta meg a szükséges bútorzatot. Ennélfogva tehát még csak az említett két különgyűjteményt lehetett az előre megtervezett módon elhelyezni.⁴¹

A szorosan vett könyvállományból egyelőre csak a Széchényi eredetű anyag kerülhetett felállításra a nagyraktárban. Minden más provenienciájú állományrész (így az Illésházy- és a Jankovich-gyűjtemény is) a keleti oldalon levő raktárak padozatán, halmokba rakva volt csak elhelyezhető.⁴² A további termek berendezését — költséghiány miatt — a legközelebbi években folyamatosan akarták elkészíttetni.⁴³

Plan du premier étage.

A Nemzeti Múzeum épületének első emeleti alaprajza.

A múzeumépület első emeletének alaprajza

Ez a szándék azonban a közbejött nagy történelmi esemény, az 1848/49. évi szabadságharc miatt jóidőre meghiúsult.⁴⁴ Az önkényuralom időszakában az illetékes kormányzervek sokáig nem tudtak, s nem is nagyon akartak sort keríteni erre az olyannyira fontos feladatra. Hiába kérte a könyvtárőr 1850-ben az északnyugati szögletterem, továbbá az északi nagyraktár, valamint a keleti fronton legalább három raktárterem berendezését, nem történt semmi.⁴⁵ Némi remény ez iránt csak két év múlva kelt, amikor Ferenc József császár meglátogatta a Múzeum gyűjteményeit. Az uralkodó ugyanis a még fennálló nagy hiányosságok megszüntetésének céljára 80.000 forint államsegély kiutalását rendelte el.⁴⁶

Ebből az összegből azonban — minthogy a palotán még be nem fejezett építészeti teendők voltak — a Könyvtár céljaira csak kis töredék összeg jutott; ebből csupán egy terem berendezésére futotta.⁴⁷ Így 1845-ben — ha a régi bútorzatú nagyraktárt figyelmen kívül hagyjuk — még mindig 9 terem állt berendezetlenül. Három év múlva, a második császárlátogatás alkalmából újabb 50.000 forint államsegélyt nyert a Múzeum. De a Könyvtárnak ebből egyáltalán semmi sem jutott.⁴⁸

A berendezés ügyét a holtpontról társadalmi akció mozdította ki.⁴⁹ Az történt, hogy egy spontán alakult hölgybizottság kimondottan a Könyvtár bútorzása céljára 1859/60-ban országos gyűjtést rendezett, s a begyűlt 26.000 forintból egyrészt az északnyugati saroktermet rendeztette be az alapító gróf emlékezetének szentelt díszteremmé, másrészt közvetlen e terem szomszédságban levő helyiség számára készíttetett egyszerű bútorzatot. Amikor azonban ez a berendezés elkészült, az idő már az 1865. esztendőben járt.⁵⁰

Majdnem húsz év telt el a Múzeumpalotába való beköltözés óta és a Könyvtár rendelkezésére bocsátott térnek a fele, mégpedig éppen a legfontosabb része, amely a tulajdonképpeni törzsállományt volt hivatva befogadni, a VIII-XIV. számú hét terem, vagyis az egész keleti front továbbra is berendezetlenül állt.

A probléma megoldását újabb társadalmi gyűjtőakcióktól várni nemigen lehetett. E kilátástalan helyzetet a politikai életben 1867-ben bekövetkezett korszakos jelentőségű fordulat, Magyarország szuverénítésének helyreállítása szüntette meg. A közhatalom birtokába került új nemzeti kormány — a közóhajnak megfelelően — magára vállalta a Könyvtár teljes berendezésének gondját, a költségvetési keretből való finanszírozását. Ennek volt köszönhető, hogy az idáig hasznavehetetlen keleti teremsor bebútorozásra viszonylag rövid idő alatt, 1875-ig és vele párhuzamosan a teljes könyvállomány felállításra is került.

Ezzel az aktussal a Könyvtár elhelyezésének és használhatóvá tételének ügye háromnegyed évszázadig tartó kísérletezés után lezárult, a kortársak meggyőződése szerint véglegessé vált.

JEGYZETEK

1. Erre nézve l. Berlász Jenő: *Könyvtári kultúrának a XVIII. században*. In: *Irodalom és felvilágosodás Tanulmányok*. Szerk. Szauder József és Tarnai Ador. Bp. 1974. 283-332. l.
2. *A főúri kastélykönyvtárakról*. Uo. 311-324. l.
3. Uo. 321-332. l.
4. Uo. 302-311. l.
5. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802-1867*. Bp. 1982. 109-111. l.
6. Az alapító oklevél eredeti latin szövegét és ennek magyar fordítását l. Berlász: *Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965-1966*. Bp. 1967. 182-192. l.
7. Uo. 189. l.
8. Minderről bővebben id. nagy monográfiámban: Berlász, A *Széchényi Könyvtár története*. 41-48. l.
9. Az elhelyezés ügyéről részletesen szól Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára, I. k. (1802-1820)* Bp. 1905. 13., 65-68., 76., 85., l.
10. Berlász, A *Széchényi Könyvt. tört.* 65-68. l. — A terem hossza kb. 12 szélessége 6,5 magassága 10 m.
11. Uo. 65. l. és Kollányi, i. m. 87-88., 90. l.
12. Kollányi, i. m. 86-87. l.
13. Berlász, *A Széchényi Könyvt. tört.* 67. l. és Kollányi, i. m. 106. l.
14. Berlász, i. m. 45. l.
15. Uo. 67-68. l. — Kollányi, i. m. 68. l.
16. Berlász, i. m. 73. l. — Kollányi, i. m. 120-121. l.
17. Berlász, uo. 74-75. l. — Kollányi, i. m. 128., 130., 134-135. l.
18. Berlász, uo. 67. l.
19. Uo. 74-75. l. — Kollányi, i. m. 135. l.
20. Berlász, uo. — Kollányi, uo.
21. Berlász, uo. 75-82. l. — Kollányi, i. m. 156., 164-165. l.
22. Berlász, uo. 82-83. l. — Kollányi, i. m. 166-167. l.
23. Berlász, uo. 82-85., 88-90. l. — Kollányi, i. m. 170. l.
24. Berlász, uo. 85. l. — Kollányi, i. m. 170. l.
25. Berlász, uo. 88. l. — Kollányi, i. m. 190. l.
26. Berlász, uo. 92-93. l.
27. Kollányi, i. m. 232. l.
28. Berlász, uo. 100-101. l. Országútnak hívták akkor a mai Kiskörutat, közelebbről a Múzeum körutat
L. Schams, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. Freyen Stadt Pest in Ungarn*. Pest, 1821. 200-203. l.
29. Berlász, uo. 102-103. l. — Kollányi, i. m. 375. l.
30. Berlász, uo. 102-103. l. — Kollányi, i. m. 375-378. l.
31. Berlász, uo. 217., 237-242. l.
32. Uo. 213-216. l.
33. Uo. 216-217. l.
34. Uo. 220. l.
35. A mai Múzeum körút.
36. Berlász, uo. 219-222. l.
37. Uo. 222-224. l.
38. Uo. 224-225. l.
39. Uo. 265-268., 277-278. l. — Magáról a palotáról Lechner Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete*. 1836-1926. Bp. 1927.
40. Berlász, uo. 270. l.
41. Uo. 271. l.
42. Uo. 278. l.
43. Uo. 271. l.
44. *A forradalom és szabadságharc időszakáról*. Uo. 296-301. l.
45. Uo. 339-340. l.
46. Uo. 359. l.
47. Uo. 360. l.
48. Uo. 385. l.
49. Uo. 392. l.
50. Uo. 468. l.

VERSUCHE DER UNTERBRINGUNG DER BIBLIOTHEK IM XIX. JAHRHUNDERT

J. BERLÁSZ

1. Das Problem der Unterbringung

Ein ungarischer Magnat, Graf Ferenc Széchenyi verschenkte an die ungarische Nation seine aus 5000 Bänden Bücher, 700 Handschriften, 100 Stichen und 40 Landkartenmappen bestehende Hungarica-Sammlung, mit der Bestimmung, eine öffentliche, ständige Bibliothek, *Biblioteca Nationalis Hungarica*, zu gründen. Die Ausführung dieses Wunsches war aber bei weitem nicht problemlos. Ungarn war nämlich — wie alle osteuropäische Länder — ein in den Rahmen feudaler staatlichen und gesellschaftlichen Ordnung lebendes Land. Das bedeutete dass die Staatsmacht nicht von der Nation, sondern von dem Monarchen, dem König, ausgeübt wurde, die Staatseinkünfte gingen in die königliche Schatzkammer ein, die Nation hatte gar keine eigenen Einnahmequellen. Es war äusserst problematisch, ob die Nation — die in wesentlichen mit dem mittleren Adel identisch war — die grossartige Büchersammlung des Grafen Széchenyi als öffentliche Institution zu organisieren und zu erhalten insande sei. Der Stifter war natürlich der Situation im Bilde, und hat geschickt im voraus, vor der Übergabe des Geschenkes, für die grundsätzlichen Bedingungen der Entstehung der Institution Vorsorge getragen. Er verlangte und erhielt vom König, "Vater der Nation", ein Heim für die Bibliothek, und ständige Bezahlung der Administration, aus öffentlichen Mitteln.

2. Die erste Unterbringung der Bibliothek 1803-1806

In der Stadt Pest — heute Budapest — bieten sich als Unterkunft für die Nationalbibliothek mehrere Gebäude des königlichen Fiskus, die Ordenshäuser des von Kaiser Josef II. aufgelösten Mönchenstandes waren. Eines davon, das Pauliner Kloster, genauer ein Teil des Klosters, wurde laut Erlaubnis des Königs Franz I. der Bibliothek überlassen. Dieser Teil war der, für die Pauliner in der Mitte des 18. Jahrhunderts eingerichteter (noch heute bestehender) Bibliothekssaal: ein geräumiger, grosser Raum, mit Bücherschränken künstlerischer Ausführung. Diese Lösung kam als sehr günstig vor, denn man hatte mit der Einrichtung keine Sorgen. Sie hatte nur eine Lücke: es fehlen die zusätzlichen Räumlichkeiten, die als Wohnsitz des Kustos und der Hilfskräfte dienen könnten. Doch fand im Frühjahr des Jahres 1803 die Einräumung, die fachgemässe Bestandsaufstellung und schliesslich die festliche Eröffnung der Bibliothek statt. Gleich danach begann die Erschliessung der Bestände, und auch die Besuche seitens der Intelligenz der Hauptstadt haben angefangen. Auf diese Weise kam die Nation in Besitz eines grossen Teils der in den früheren Jahrhunderten entstandenen, gedruckten und handschriftlichen Hungarica-Bücherschätze.

Die ungestörte Benutzung der Bibliothek dauerte nicht lange, bloss anderthalb Jahre. Da geriet das Land zweimal nacheinander in grosse Gefahr. Im Jahre 1805 drohen die Truppen Napoleons, nach Eroberung von Wien, auch Ungarn zu besetzen. Es war zu befürchten, dass die Schätze und andere Schätze der Nationalbibliothek den Franzosen zur Beute fallen können. Diese Schätze wurden also sehr schnell aufs Land, in Wagen geladen, abtransportiert. Glücklicherweise kamen die Franzosen nicht nach Ungarn und diese Gefahr war vorüber. Im nächsten Jahr kamen andere Probleme. Die katholische Kirche beanspruchte und erhielt das Gebäude des Pauliner Klosters vom Kaiser für Priesterseminar. So musste für die Bibliothek ein neues Heim gesucht werden.

3. Die zweite Unterbringung 1807-1817

Das schwere Problem sollte jetzt nicht mehr vom Grafen Ferenc Széchenyi, sondern vom Palatin Erzherzog Josef, (Bruder von Kaiser Franz) gelöst werden, der aus Vertrauen des Gründers und der Nation zum Protektor der Bibliothek ernannt wurde. Alle mögliche Lösungen ermessend, schien als einfachste, Platz für die Bibliothek im benachbarten, dreistöckigen Gebäude der Universität zu finden. Die ausgewählten Räumlichkeiten konnten wiederum mit Bewilligung des Monarchen erworben werden, da auch die Universität eine königliche Institution war. Dieses zweite Heim, das aus mehreren Räumen bestand, entbehrte nicht nur Eleganz, sondern auch jegliche Einrichtung. Von Anfertigung verzierter Bücherschränke konnte keine Rede sein; von der ausserordentlichen Hilfe aus den Fonds der Universität reichte nur für ganz einfache, offene Bücherregale. Der einzige Vorteil der neuen Unterbringung war die Möglichkeit, Wohnungen für den Kustos und Personal zu sichern. Der Palatin Josef hielt diese Lösung nur für provisorisch, und war entschlossen, früher oder später ein würdiges, möglicherweise eigenes Heim für die Bibliothek zu finden. Auf die Gunst des Monarchen konnte man nicht mehr rechnen. Die Zeit wurde reif dazu, dass die Nation, das heisst der Adel für diese zu Hohem berufene Institution Sorge trage. In den nächsten Jahren wendete sich der Palatin an die Reichsversammlung. Im Jahre 1807 forderte er die Orden auf, sich durch einen besonderen Gesetzartikel zur Betreuung der Bibliothek zu verpflichten. Im Jahre 1808 schlug er auch vor, zu deklarieren, dass die Nationalbibliothek, zur Landessammlung der archäologischen und historischen Denkmäler und der Naturschätze, also zu einem Nationalmuseum zu erweitern sei. Für die neue Kulturinstitution soll ein extra Geldfonds gegründet werden, durch freiwillige Bietungen. Seine Vorschläge wurden inartikulierte. Es schien, dass die Bibliothek und das zustande kommende Museum ein eigenes Heim bekommen werden. Leider hatte das Land und die Bibliothek in den nächsten Jahren wieder Schwierigkeiten zu überstehen. Im Jahre 1809 standen die französischen Truppen an der ungarischen Grenze; die Schätze der Bibliothek mussten abermals im Lande sichergestellt werden. Infolge der Finanzkrise der Habsburger Monarchie im Jahre 1811 ist die grosse Summe des Bibliotheks- und Museumfonds durch eine wesentliche Devaluation wertlos geworden. Man war gezwungen, auf das Bauvorhaben des Palatins Josef zu verzichten. Im Jahre 1813 musste man sich mit dem Kauf einer alten, im 18. Jahrhundert gebauten, einstöckigen Villa eines Magnaten begnügen.

4. Die dritte Unterbringung 1817-1838

Die Bibliothek konnte aber nicht sogleich in sein neues Heim einziehen. Das verfallene, alte Gebäude musste erst renoviert und gleichzeitig neu eingerichtet werden. Mangels der dazu nötigen Deckungen musste man jahrelang warten, bis die nötige, von Mäzenen angebotene Summe zusammengebracht wurde. Die Hinüberführung der Buchbestände aus dem Gebäude der Universität konnte nur im Jahre 1817 verwirklicht werden. Der zur Verfügung stehende Raum war vorläufig den Forderungen angemessen: die Sammlungen konnte voneinander getrennt, systematisch aufgesellt werden. Die Wohnungsfrage des Personals wurde auch gelöst. Der Bestand, der von Jahr zu Jahr wuchs, zählte 1836 mehr als 30 000 Bände. Nach zwei Jahrzehnten hat die Bibliothek seine Rahmen ausgewachsen. Und da inzwischen auch die Sammlungen des Museums sich entwickelten, war die zur Verfügung stehende Fläche des Gebäudes auch für sie ungenügend. Da tauchte von neuem notwendigerweise der Gedanke der Erbauung eines neuen umfangreichen Museums- und Bibliothekspalastes auf. Zu dieser Zeit, zwei Jahrzehnte nach dem Ende der napoleonischen Kriege, nahm auch in Ungarn eine wirtschaftliche Prosperität seinen Anfang, und man konnte von den Orden und von der Nation erwarten, dass das für die Errichtung eines nationalen Kulturpalastes nötige Geld durch freiwillige Kontribution herbeigeschafft werde. So geschah es auch. Auf Aufforderung des Palatins wurde von der Reichsversammlung im Jahre 1832/36 für die Bauarbeiten eine alljährliche Summe von 50 000 Silberorints bewilligt. Man plante, dass das Museum und die Bibliothek bis ans Fertigwerden des Palastes in der Villa bleiben. Diese Vorstellungen wurden aber von einer unerwarteten Naturkatastrophe durchkreuzt. Im Frühjahr des Jahres 1838 verursachte die Hochflut der Donau, die den grössten Teil der Stadt Pest überschwemmte, sehr grosse Schaden. Das Gebäude des Museums und der Bibliothek wurde in solchem Masse beschädigt, dass die Sammlungen unverzüglich in die auf einem Hügel am Stadtrand liegenden, sogenannte Ludoviceum-Militärakademie hinübergetragen werden mussten.

5. Die vierte Unterbringung 1838-1846

Die Übersiedlung in das Ludoviceum wurde in aller Eile innerhalb einiger Tage abgewickelt. Die Einpackung in Reihe der Signaturen konnte bei den Büchern nicht durchgeführt werden. Die kamen unsystematisch in die Kisten, und was noch schlimmer war, diese Unordnung konnte auch nach der Übersiedlung nicht abgeschafft werden. Wegen Raummangel musste man auf die Aufstellung der Wandschränke verzichten, so hatte die Auspackung der Kisten auch keinen Sinn. Man musste sich mit den für den Kustos zugänglichen Hilfsbüchern begnügen. Gebrauch für Leser war ausgeschlossen, die Administrationsarbeiten beschränkten sich hauptsächlich auf die Inventaraufnahme der neuen Zugänge. Von hygienischen- und Sicherheitsstandpunkt aus betrachtet, war die Einräumung des Besandes befriedigend: die Einlagerung fand im Stockwerk, in rockenen Räumlichkeiten statt, die Beaufsichtigung wurde bei Tag durch das Personal der Bibliothek, bei Nacht durch Militärwache ausgerichtet. Diese Situation dauerte mehr als acht Jahre, bis Sommer 1846. Das neue Gebäude, für das Museum und die Bibliothek bestimmt, wurde erst in diesem Jahre fertig, und so konnte die Einräumung in dem als entgültiges Heim betrachteten Gebäude verwirklicht werden.

6. Die "endgültige" Unterbringung im Palast des Nationalmuseums im Jahre 1846

Der bis heute stehende Palast der Nationalbibliothek und des Nationalmuseums, ein zweistöckiges Gebäude von grosser Fläche, wurde mit sorgfältiger und fachgemässer Planung gebaut. Die Bibliothek fand in 14 geräumigen Sälen, auf dem ersten Stock, Platz. (Im Erdgeschoss befanden sich die Wohnungen der Wächter und des Hilfspersonals.) Jetzt war endlich die Möglichkeit gegeben, den in bedeutendem Masse angewachsenen, etwa 100 000 Bände umfassenden Bestand entsprechend zu unterbringen. Es war reichlich Platz auch für die separierte Unterbringung der sogenannten Sondersammlungen (Handschriften, Stiche, Landkarten). Leider konnten die sich bietenden Möglichkeiten nicht zweckmässig ausgenützt werden. Die neuen Räume waren nämlich grösstenteils nicht eingerichtet, und sie blieben jahrelang so, da das nötige Geld zur Verfertigung der Bücherschränke fehlte. Es wäre wieder die Hilfe der Reichsversammlung nötig gewesen. Seit dem Jahre 1849 gab es aber keine Reichsversammlung. Wie bekannt, endete die grosse bürgerliche Revolution von 1848/49 mit dem Sieg der Habsburger Dynastie. Ungarn verlor demzufolge ihre bisherige relative Unabhängigkeit und verfügte 18 Jahre hindurch über keine Selbstverwaltungsorgane. So konnte die Nationalbibliothek und das Nationalmuseum auf keine Unterstützung rechnen, obgleich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, in der aus dem Feudalismus entwickelten, bürgerlichen Gesellschaftsordnung, die Bedürfnisse der immer zahlreicheren Intelligenz die Inangsetzung der Bibliothek förderten. Es gelang doch im Jahre 1865, aus gesellschaftlichen Spenden und aus der Gnadengabe des Kaisers Franz Josef, sieben Säle einzurichten, so dass die Bibliothek wenigstens eilweise den Lesern und den Forschern zur Verfügung stehen konnte. Die Komplette Einrichtung und die Gebrauchbarkeit des gesamten Bestandes wurde erst nach dem Jahre 1867 realisiert, nachdem Ungarn ihre politische Selbständigkeit innerhalb der Monarchie wiedergewann. Die Arbeiten wurden bis 1875 auf Staatskosten zu Ende gegangen.